

Madina AZIZOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: azizova-madina@interenet.com

O'zMu dotsenti, f.f.n I.Jo'rayeva taqrizi asosida

PHONETIC CLASSIFICATION OF ALLITERATION IN ENGLISH LANGUAGE AND ITS DEVELOPMENT STAGES.

Annotation

This article is devoted to a deep and detailed study of the types of alliteration in English language. In the article, the author focuses on the analysis of alliteration types that exist in English, but not found in Uzbek language which cause some ambiguities. In addition, a special attention is given to the analysis of the development stages and periodic types of alliteration in English literature.

Key words: Alliteration, sibilant, consonant, assonant, fricative, plosive, dental, vocalic, symmetrical alliterations.

ФОНЕТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ АЛЛИТЕРАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Аннотация

Данная статья посвящена углубленному и детальному изучению видов аллитерации, имеющих в английском языке. В статье автор акцентирует внимание на анализе существующих в английском языке видов аллитерации, которые не встречаются в узбекском языке и вызывают некоторые неясности. Кроме того, особое место отведено анализу этапов развития и периодических типов аллитерации в английской литературе.

Ключевые слова: Аллитерация, свистящий, согласный, ассонант, фрикативный, взрывной, зубной, голосовой, симметричная аллитерация.

INGLIZ TILIDA ALLITERATSIYANING FONETIK KLASSIFIKATSIYASI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI.

Аннотация

Mazkur maqola ingliz tilda mavjud bo'lgan alliteratsiya turlarining chuqur va batafsil tadqiqiga bag'ishlangan. Maqolada muallif tomonidan aynan o'zbek tilida uchramaydigan va birmuncha noaniqliklarga sabab bo'luvchi ingliz tilida mavjud bo'lgan alliteratsiya turlari tahliliga e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, ingliz adabiyotida alliteratsiyaning rivojlanish bosqichlari va davriy turlari tahliliga ham alohida o'rin berilgan.

Kalit so'zlar: Alliteratsiya, sibilant, consonant, assonant, frikativ, plouziv, dental, vokalik, simmetrik alliteratsiyalar.

Kirish. Bizga ma'lumki, ingliz tili yozilishi va talaffuzi farqli til hisoblanib, bu esa o'z navbatida fonetik takror turlari tadqiqi va tahlilida ham tilshunoslikda qiyinchiliklarga olib keladi. Ayniqsa, o'zbek tilidagi auditoriya uchun yana ham ko'proq tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi. Sababi, ingliz tilida alliteratsiya turlari o'zbek tilidan tubdan farq qiladi, ya'ni o'zbek tilida faqat bir xil turdagi alliteratsiya - bir xil undosh tovushlar bilan boshlanuvchi so'zlar takrori turi mavjud bo'lib, bu tur o'zbek tilshunosligida keng qo'llaniladi. (alliteratsiya - lotincha "littera"- "alifbo harfi"). Yana ham aniqroq aytganda, matn yoki she'riy satrlar boshida bir xil undosh tovushlarning takroriy tarzda qo'llanilishi alliteratsiya san'at turini hosil qiladi[1]. Atoqli rus olimi, tilshunos I.R. Galperin ta'kidlashicha, alliteratsiya - bu nutqqa ohangdorlik berishga qaratilgan fonetik stilistik vosita hisoblanadi[2]. Lekin, ingliz tilida ushbu qoidaga bo'ysunmas alliteratsiyaning boshqa turlari ham mavjud bo'lib, quyida ularga batafsil to'xtalib o'tilgan va o'zbek tilshunosligiga nomutanosib tarzda qo'llaniluvchi turlari bo'yicha chalkash tushunchalarga yechim topilgan.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Ingliz tilida alliteratsiya turlari soni ko'pligi bilan farqlanadi va ingliz adabiyoti rivojlana borgan sari, alliteratsiya turlari ham turli aralash ko'rinishlarda namoyon bo'la boshlagan. Alliteratsiya ko'rinishlarini davriy tarzda o'rganishda N.Pazilova, G.G'ofurova, kabi olimlar, yosh tadqiqotchilar ham ko'plab izlanishlar olib borgan. Ular o'zlarining ilmiy izlanishlarida alliteratsiyaning dastlabki ko'rinishlaridan tortib zamonaviy

ingliz yozuvchilari asarlaridagi namunalarini ham sanab o'tgan va o'rganib chiqqan[3]. Sh.Karimova esa aynan zamonaviy ingliz adabiyotidagi alliteratsiyaga oid tendensiyalarni o'zbek tilidagi alliteratsiyaga boy zamonaviy adabiy asarlar misollari bilan qiyoslagan holda tadqiq etgan.[4] Bundan tashqari, Berdivev A.ham o'zbek tilidagi alliteratsiya turlarining batafsil tadqiqiga e'tibor qaratgan bo'lsa[5], Mihhail Lotman, Maria-Kristiina Lotmanlar hind-yevropa tillari oilasiga mansub tillarda uchrovchi alliteratsiya vositasi tahlili va tarjimai usullariga kata e'tibor qaratishgan[6].

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Ushbu maqolani yozish va izlanish jarayonida analiz, induksiya, deduksiya kabi nazariy metodlarga murojaat qilindi. Xususan, alliteratsiya vositasining tadqiq jarayoni ushbu vositani bir nechta turlarga bo'lib chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Ayniqsa, o'zbek tilida alliteratsiya vositasi faqatgina undosh tovushlar takrori asosiga qurilgan va aynan 2 turli: vertikal va gorizontall turda bo'lishi hisobga olinsa[5], ingliz tilida esa bu tavsiflash butunlay farq qiladi. Chunki, ingliz tilida unli tovushlar takrori ham alliteratsiya turining bir qismi sifatida qaraladi. Bu esa o'z navbatida ingliz tilidagi alliteratsiyalarni unli va undoshlar takrori asosida guruhlangan holda analiz metodini qo'llashni taqozo etadi.

Bundan tashqari, alliteratsiyaning ingliz adabiyotida ilk bora qo'llanilishi va turli davrlarda turlicha ko'rinishda taraqqiy etishi jarayoni ham analiz metodi asosida guruhlanga bo'lib o'rganildi va o'ziga xos tarzda yondashildi.

- **Tahlil va natijalar.** Dastavval, ingliz tilida alliteratsiya tushunchasi va turlariga chuqurroq nazar tashlash

va so'ngra uning etimologiyasi, evolyutsiyasi tahliliga e'tibor qaratish zarur hisoblanadi. Quyida ushbu vosita turlari batafsil va fonetik jihatdan ham yanada aniqroq tahlil qilingan, chunki fonetik stilistik vosita turlaridan biri bo'lmish alliteratsiya vositasini fonetik rakursdan turib o'rganilmasa, uni butunlay anglab yetish murakkab hisoblanadi.

Sibilant alliteratsiya. (Sibilance) Ushbu alliteratsiya turi qolgan barcha alliteratsiya turlari orasida fonetik jihatdan yaqqol ajralib turishi bilan farq qiladi, chunki ushbu alliteratsiya turini hosil qiluvchi "s" va "sh" tovushlari takrorlanib kelganda o'ziga xos yengil shovqinli tovushni beradi. Masalan, "She sells seashells by the seashore" tez aytishi bunga yorqin misol bo'la oladi. Yuqorida ko'rganimizdek, bu alliteratsiya turi tez aytish, maqollar tuzishda keng qo'llaniladi.

Konsonant (consonant) alliteratsiya. Ingliz tilidagi yana bir noodatiy grammatik qoidaga qarama-qarshi alliteratsiya turi bu konsonant alliteratsiya turi bo'lib, bunda bir xil undosh tovushlar jumalarning barcha qismida uchrashi mumkin. Masalan, "I celebrate myself and sing myself. (Song of myself, Walt Whitman).

Frikativ (fricative) alliteratsiya. Bizga ma'lumki, sirg'aluvchi tovushlarning vazifasi ayrim harflar talaffuzida ma'lum darajada shovqin hosil qilishga qaratiladi. Ingliz tilidagi "v" va "f" harflari ham nutqda kuchli shovqinsiz tovushlarni beradi. Shu sababli ushbu sirg'aluvchi tovushlar o'z navbatida ham poeziya ham proza janrida keng qo'llaniladi. Ayniqsa, ingliz adabiyotining ko'zga ko'ringan yirik vakili bo'lmish Uilyam Shekspir asarlari alliteratsiyaning ushbu turini o'z ichiga olgan. Misol qilib ushbu qisqa parchani keltirib o'tish mumkin: "think "flowers slowly fading in the dewy spring fields."

Plouziv (plosive) alliteratsiya. Ingliz tilida quyidagi bir nechta portlovchi tovushlar mavjud: b, p, d, t, g, k. Ushbu tovushlar talaffuz qilinganda nutq a'zolari jipslashadi, ya'ni butunlay yopiladi va shu asosda talaffuz boshlanishi bilan og'iz bo'shlig'idan kuch bilan portlab chiqadi. Shu sababli, portlovchi tovush asosidagi alliteratsiya turi ham o'z navbatida asar o'qishliligiga jarangdorlik va qo'shimcha urg'u qo'shishi bilan farqlanadi. Masalan: "Bella broke the breakfast bar perched on the tabletop".

Dental (dental) alliteratsiya. Dental alliteratsiya ya'ni tish va til nutq organlari orqali talaffuz qilinganda hosil bo'luvchi alliteratsiya turi. Bu yerda "d" va "t" tovushlarining tilning tepa tishlar bilan birgalikda harakatlantirganda talaffuz etilishi nazarda tutilmoqda. Masalan: "Danny turned his table upside down."

Vokalik (vocalic) alliteratsiya. Alliteratsiyaning ushbu turi asosan qo'shiqchi, suxandon va jurnalist kabi ijtimoiy hayotda faol rol o'ynovchi shaxslar nutqida ko'p qo'llaniladi. Ular asosan o'z nutqlarining, yana ham aniqroq aytganda, gaplarining boshida bir xil unlili so'zlar boshida qo'llanilishiga ahamiyat qilishadi. Masalan, "Every editor has experienced these "edition enemies" at least once in a life ". Ko'rib turganimizdek, vokallik, ya'ni ohangdorlik xususiyati undosh emas, unli tovushlarga tegishlidir.

Assonant alliteratsiya. Ushbu turda so'zning o'rtasida bir xil tovushli unlilar qatnashadi va o'z navbatida "unli qofiya" nomi bilan ham yuritiladi. Masalan, "She was in a deep sleep while others were beeping nervously".

Umumiy (general) alliteratsiya. Bu alliteratsiya turi tilshunoslikda eng ko'p qo'llaniladigan va asosiy alliteratsiya turi sifatida qabul qilingan turi hisoblanadi. Aniqroq aytganda, bir xil tovushlarning so'zlar boshida kelishi umumiy alliteratsiyaga mansub hisoblanadi: "Bill brought a big banana."

Talaffuz qilinmaydigan (unvoiced) alliteratsiya. Bizga ma'lumki, ingliz tilida yozilsa ham talaffuz qilinmaydigan tovushsiz harflar mavjud bo'lib, ushbu alliteratsiya turi tovushsiz alliteratsiya turiga mansub hisoblanadi. Masalan, "Gnomes were gulping a glass of butterbeer". Ingliz tilidagi eng faol ishlatiluvchi ushbu misolni ham keltirishimiz mumkin: "Penny partied with a purple pterodactyl". Ushbu misoldagi so'nggi so'z talaffuz qilinganda jaranglamaganligi sababli alliterativ so'zlar qatoridan tushib qolgan tasavvur uyg'otadi, lekin aslida "pterodactyl" so'zi ham alliterativ so'z hisoblanadi.

Til orqa tovushli (guttural) alliteratsiya. "G" va "c" tovushlari bilan boshlanuvchi so'zlar alliteratsiyaga misol bo'la oladi. Bunga misol: "a cat was crawling in a graveyard with glittering eyes".

Til oldi undoshli (liquid) alliteratsiya. Bu alliteratsiya turi "l" va "r" tovushlari takrori asosiga qurilgan alliteratsiya turi hisoblanadi. Masalan: "Little Dorothy was lying under a light lullaby after playing with rattle on a rug.

Simmetrik (symmetrical) alliteratsiya. Simmetrik alliteratsiya turi o'z nomidan ko'rinib turibdiki, parallel tarzda ya'ni jumla boshida va oxirida bir xil tovushlar bilan boshlanuvchi so'zlar bilan kelgan alliteratsiya turi hisoblanadi. Bunda jumla o'rtasida albatta boshqa bir xil tovushli so'zlar takrori ham qo'llanilishi kerak. Misol uchun, "Nolan noticed highly flying hawks on a nightfall". Alliteratsiyaning ushbu turi asosan hajviya san'atida yoki publitsistik uslubda keng qo'llaniladi, chunki u tinglovchi diqqatini kontentga chuqurroq qaratishga va diqqatliroq bo'lishga undaydi.

Ingliz tilida alliteratsiyaning vujudga kelib, uni qadimgi manbalarda ilk bora qo'llanilishi 5-asr boshlariga to'g'ri keladi. Ingliz adabiyotida alliteratsiya "Beowulf" kabi Qadimgi ingliz adabiyoti (450-1066) dostonlari misralarida ko'p uchraydi. [1] Asardagi uch o'g'ilning ismlari "h" tovushidan boshlanadi - Heorogar, Hrothgar va Halga, chunki bolalarga alliterativ ism qo'yish o'sha paytda mashhur an'ana edi.

VII asrdan boshlab ingliz olimlaridan uilshirlik Malmesberi abboti Aldxelm lotin tilida she'r yozishni boshladi. Qadimgi ingliz tilida mavjud bo'lgan alliteratsiya turiga taqlid qilgan va hatto undan ham mukammalroq tarzda yaratilgan she'rlar Aldhelmga tegishli bo'lgan quyidagi satrlarda namoyon bo'ladi: "Turbo Terram Teretibus, Grassabatur Grandinibus-Yer uzra bo'ron aylanar, Mayin do'l tomchilari yog'ar." Ushbu satrlarda umumiy va konsonant alliteratsiya turlari birgalikda mahorat bilan qo'llanilgan.

O'rta asrlar ingliz she'riyatida (1066-1500) ham alliteratsiya san'ati keng qo'llanilgan. O'rta asrlar ingliz adabiyotining yirik vakili bo'lmish Jefri Chouzerning "Kenterberi ertaklari" ko'pgina alliteratsiya misollariga boy hisoblanadi. Misol uchun, muqaddimada "Whan that Aprille with its shores sooting" (Aprel o'zining shirin yomg'irlari bilan), ya'ni bu misrada sibilant alliteratsiya turi qo'llanilgan.

Uyg'onish davri adabiyotida (1500-1660) ham alliteratsiyaga boy asarlar yaratilgani yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu davrda asosan Shekspir o'z pyesalari va sonetlarida alliteratsiyaga tez-tez murojaat qilgan. "How silver-sweet sound lovers' tongue by night" (umumiy alliteratsiya turi qo'llanilgan)

Restavratsiya (Qayta tiklash davri) (1660-1700) vakili bo'lmish Jon Miltonning "Yo'qotilgan jannat" asari alliteratsiya motivlariga boyitilgan. Masalan, "Hail holy Light, offspring of Heaven firstborn" satrlarida "Salom muqaddas nur, jannatning to'ng'ich avlodi". Bu satrlarda umumiy alliteratsiya "hail", "holy", "Heaven" va konsonant alliteratsiya "hail", "holy", "light", "offspring", "firstborn" misollarini ko'rishimiz mumkin (umumiy va konsonant alliteratsiya turlari).

18-asr (Neoklassik)(1700-1785) davriga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Aleksandr Popning "Qulfn buzish" asarida she'ning sho'x va satirik ohangiga hissa qo'shgan alliteratsiya namunalariga guvoh bo'lamiz:"He said; when Shock, who thought she slept too long, Leap'd up, and wak'd his mistress with his tongue"[7]. (sibilant alliteratsiya)

Romantik davr ingliz adabiyotida (1785-1837) esa Uilyam Vordsvortning "Yolg'izlikda bulut kabi sayr qildim" asarida "Ten thousand saw I at a glance, Tossing their heads in sprightly dance" misralarida umumiy alliteratsiya namunasini ko'ramiz.

Jeysm Joys ham o'ziga xos alliterativ uslubdagi asarlari bilan kitobxonlarga yaxshi tanish. Masalan, yozuvchining "The Dead (O'liklar)" asari "s" va "f" undosh tovushlariga ega alliteratsiya elementini o'zida jamlagan: "His soul swooned slowly as he heard the snow falling faintly through the universe" "qorning yer uzra xira yog'ayotganini tinglab, uning ruhi sekin-asta hushidan ketdi" (umumiy alliteratsiya).

Viktoriya davri adabiyoti ham alliteratsiyaga boy asar namunalardan holi emas. Alfred Lord Tennysonning "Yorug'lik brigadasining quvvati" asarida "Stormed at with shot and shell, Boldly they rode and well" [8]satrlarida sibilant alliteratsiya turini qo'llanilganini guvohi bo'lamiz.

Modernizm davrida (1837-1901)esa T.S. Eliotning "Tashlandiq yer" asarining turli bo'limlarida alliteratsiya qo'llanilib, bu esa o'z navbatida she'ning murakkabligi va mazmunan boyligiga hissa qo'shgan. Masalan asarning boshlang'ich satrlarida buni ko'rishimiz mumkin:

"April is the cruellest month, breeding
Lilacs out of the dead land, mixing
Memory and desire, stirring
Dull roots with spring rain." (umumiy alliteratsiya)
"Eng beshafqat oy apre'l,lek unumdor,
Nastarinlar yuz ochadi fusunkor,
Xotira va istaklaring birlashib,

Yomg'irdan so'ng ildiz unar har bahor.

Hozirgi davr adabiyotida (1901-1945) esa Simus Heney yoki Silviya Plaz kabi zamonaviy sho'ir va mualliflar o'z asarlarining musiqiyli va ritmini oshirish uchun alliteratsiyadan foydalanishda davom etmoqdalar.Bundan tashqari, J.K.Rouling asarlarida ham alliteratsiya vositasiga ko'p marotaba murojaat qilinganini ko'rishimiz mumkin.Masalan, J.K.Rouling o'zining asarlari sarlavhasi va antonomastik so'zlar qurilishida unumli foydalangan. Masalan, "Moaning Myrtle,(antonomastik alliteratsiya)(Garri Potter va Maxfiy hujra), "Fountain of fair fortune"(Bard Bidl ertaklari), "Appleby arrows", "The beaters Bible"(Asrlar osha kvidish).

- **Xulosa va takliflar.** Tahlildan xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz tilida jami 12 turdagi alliteratsiya misollarini uchratishimiz mumkin. Ingliz adabiyoti rivojining turli davrlarida alliteratsiya turlari ham rivojlana borgan. Ayniqsa, sibilant alliteratsiya turning rivoji turli davrlarda yaqqol ko'zga tashlanganini ko'rishimiz mumkin. Chunki, ushbu alliteratsiya turi matnni ohangdor va yana ham o'qishli bo'lishini ta'minlab beradi. Bizga ma'lumki, o'zbek tilida alliteratsiya faqat undosh tovushlar takroriga asoslanadi va tovush takrori aynan so'zlar boshida keladi. Ingliz tilida esa unli tovushlar takroriga asoslangan alliteratsiya turi(assonans) va so'zning o'rtasida ham takrorlanib keluvchi bir xil undoshlar takrori bilan yasaluvchi alliteratsiya turini (vokalik) ham ko'rishimiz mumkin. Natijada tilshunoslar, tadqiqotchilari, olimlar nazariyalarida bu turli muhimlikka sabab bo'lganini ko'ramiz va ayni navbatda ushbu maqolada keltirib o'tilgan nozik farqlarga yechim topilgan.Shu bilan birgalikda, ingliz tilida mavjud bo'lgan yuqorida sanab o'tilgan alliteratsiya turlari tadqiqini o'zbek tilidagi matnlar tahliliga ham kiritish va tadbqiq etish maqsadga muvofiq bo'lar edi, chunki bu o'zbek tilidagi matnlar konteksti va ma'no nozikliklari, adabiy san'at turlarini yana ham chuqurroq anglashga yordam berishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. Jamilova Bashorat Sattorovna, Safarov Firuz Sulaymonovich. Ona tili va bolalar adabiyoti fani bo'yicha tayyorlangan ilmiy termin va tushunchalar o'quv lug'ati.-BuxDu.,232 b.
2. I.R.Galperin. English Stylistics.-Moscow.,328 p. 126 p.
3. Pazilova Nasibaxon Muhammadqosimovna, G'ofurova Gullola Axmadullayevna "Comparative investigation of alliteration in Modern English and Uzbek". Texas Journal of Philology, Culture and History ISSN NO: 2770-8608 <https://zienjournals.com>. 24-10-2022 .
4. Karimova Sh.K. Zamonaviy ingliz va o'zbek she'riyatida tovush takrorlarining o'ziga xos jihatlari. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti ilmiy-nazariy jurnali.2023, № 9. 245 b.5-12-b.
5. A.Berdiyev Asatillayevich. Alliteratsiya va uning o'ziga xos xususiyatlari. Journal of new century innovations. Vol.8. Issue.1.Iyul 2022.
6. Mihhail Lotman,Maria-Kristina Lotman. Lost and found in translation:the case of alliteration. Studia Metrica et Poetica 2.1,2015,34-57.2019.
7. the-rape-of-the-lock-canto-1/44906/ <https://www.poetryfoundation.org>.
8. 10-classic-Tennyson-poems-everyone-should-read/2016/03/10. <https://www.interestingliterature.com>.
9. What makes the spectacled boy so special peculiarities of J.K.Rowling writing style. European Academic Research III(7):8014.
10. Hamraqulova G.D. She'riy nutqda assonansning poetik imkoniyatlari. O'zbekistonda zamonaviy tilshunoslik: tillar ta'limi va tadqiqi mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari.– Toshkent., Oriental universiteti,2023.–586.187-194 b.
11. Open AI.(2024)ChatGPT [Computer software].Retrieved from <https://www.openai.com/>